

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 3, Kasım/December 2025]

Ahmet HAŞİMİ

<https://orcid.org/0000-0002-9244-8157>

Doç. Dr.

hasimi_ahmet@hotmail.com

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

<https://ror.org/056hcg41>

Fen Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Antakya Merkez Ağzında Damak /n/'sinin Kullanımına Dair Bir İnceleme

*A Study on the Use of Palatal /n/ in the Antakya
Central Dialect*

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 23.05.2025

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 02.11.2025

Yayın Tarihi | *Date Published*: 23.11.2025

Atıf | *Citation*

Haşimi, A. (2025). Antakya Merkez Ağzında Damak /n/'sinin Kullanımına Dair Bir İnceleme. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(3), 1856-1878. <https://doi.org/10.34083/akaded.1704764>

Haşimi, A. (2025). *A Study on the Use of Palatal /n/ in the Antakya Central Dialect*, *Journal of Academic Language and Literature*, 9(3), 1856-1878. <https://doi.org/10.34083/akaded.1704764>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Ahmet HAŞİMİ | Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International

Öz

Türkçede farklı şekillerde ifade edilen damak /n/’si pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu ses, tarihi Türk lehçelerinden çağdaş Türk lehçelerine kadar çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Köktürkçe metinlerde damak /n/’si müstakil harfle gösterilmiştir. Damak /n/’si belli morfeplerde ɲ/g biçiminde dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte söz konusu ses, Eski Türkçeden günümüz lehçelerine yaklaştıkça özellikle ağızlarda dalgalanmalara uğrayarak çeşitli varyantlar halinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve farklı coğrafyaları birbirine bağlayan yolların kesişim noktalarından birisi olan Antakya Merkez ağzında damak /n/’sinin kullanımı üzerinde durulacaktır. Antakya Merkez ağzı üzerine yazılmış *Antekeli Deli Hösün* hikâye kitabı ile *Antakya Merkez Ağzı* incelemesinin metin bölümü gözden geçirilerek damak /n/’si, varyantları, damak /n/’sine dönüşen ünsüzler ve damak /n/’sinin ünlüler ve ünsüzler üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Anadolu ağızlarının çoğu bölgelerinde sınırlı sayıda değişim özellikleri gösteren damak /n/’sinin Antakya Merkez ağzında fazlaca sayılabilecek değişikliklere sahip olduğu görülmektedir. Yapılan inceleme sonucunda damak /n/’siyle ilgili Türkçenin çeşitli dönemlerinde ve farklı lehçelerinde görülen özelliklerin bazılarının Antakya Merkez ağzında da bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Türk dili; Antakya Merkez ağzı; damak n’ si

Abstract

The palatal /n/ expressed in different ways in Turkish has been the subject of many studies. This phoneme has been examined in various aspects from historical Turkish dialects to contemporary Turkish dialects. The palatal /n/ is shown with an independent letter in Gokturkish texts. The palatal /n/ is used alternately in the form of ɲ/g in certain morphemes. However, the phoneme in question has fluctuated especially in dialects as it approaches from Old Turkish to today's dialects and has begun to be used in various variants. This study will focus on the use of the palatal /n/ in the Antakya Central dialect, which has hosted various civilizations throughout history and is one of the intersections of roads connecting different geographies. The *Antekeli Deli Hösün* storybook written on the Antakya Central dialect and the text section of the *Antakya Central Dialect* study were reviewed to determine the palatal /n/, its variants, consonants that turned into palatal /n/ and the effects of palatal /n/ on vowels and consonants. The palatal /n/, which shows limited change features in most regions of Anatolian dialects, is seen to have considerable changes in the Antakya Central dialect. As a result of the examination, it was determined that some of the features of the palatal /n/ seen in various periods and different dialects of Turkish are also found in the Antakya Central dialect.

Keywords: New Turkish Language; the Antakya Central Dialect; palatal n

Giriş

Köktürkçe metinlerden itibaren Türkçenin tarihî ve çağdaş bütün dönemlerinde kelime kök ve gövdesi ile eklerde karşılaşılan damak /n/’si hem imlası hem de varyantlarıyla Türkologların ilgisini çeken bir ses olmuştur.

Zeynep Korkmaz damak /n/’sini dilin üst yüzeyinin ön veya art damağa temasıyla boğumlanan n ünsüzü, geniz n’i olarak tarif eder. Korkmaz’a göre Eski ve Orta Türkçede sıklıkla rastlanan bu ses bugün yazı dilimizde dış /n/’sine dönüşmüştür. Fakat bir kısım Anadolu ağızlarında bu ses kullanılmaya devam etmektedir (Korkmaz, 2007, s. 62).

Damak n’sinin adlandırılması ve yazıda gösterilmesi hususunda farklı fikirler bulunmaktadır: genizden gelen ك (Kaşgarlı Mahmud, 1074, s. 167)¹ ; ñ fonemi (Çağatay, 1954, s. 17); artdamak (velare) /ñ/ (Caferoğlu, 1963, s. 29); geniz ünsüzü ñ (Karahana, 1996, s. 19); nazal ñ (Demir, 1999, s. 57); damak n’i (Ercilasun 1999, s. 47); art damak ünsüzü ŋ (Ercilasun 2002, s. 99); geniz ünsüzü ŋ (Tekin, 2002, s. 70); nazal ve sedalı damaksıl ünsüz ŋ (Erdal 2004, s. 161); tonlu ön damak geniz sesi n (Karaağaç, 2010, s. 197); ŋ ünsüzü (Ağca, 2012, s. 79); nḡ ünsüzü (Korkmaz, 2013, s. 158); g’li damak ŋ’i (Demirci, 2014, s. 275); damak n’i (Gül, s. 2014, s. 167); nazal damak sesi olan ŋ (İğci, 2018, s. 227); art damak ŋ’i (Salan, 2020, s. 325); damaksıl n (Çelik, 2023, s. 174); damaksıl ŋ (Azılı, 2023, s. 157); art damak ŋ’i (Uluscu, 2023, s. xix).

1. Damak /n/’sinin İmlası

Köktürk runik alfabesinde hususi bir harfle gösterilen damak /n/’si sonraki dönemlerde başka harflerle ya da iki harfin birleşmesiyle gösterilmeye çalışılmıştır.

/g/’li damak /n/’si ile /y/’li damak /n/’si birbirine karıştırılmamalıdır. Eski Türkçede iki farklı damak /n/’si vardır, runik metinlerde 𐰽 ile gösterilen ve *teŋri*, *bardıŋ*, *süŋük* gibi kelimelerde görülen ses, /g/’li damak /n/’sidir, bu ses çeviriyazıda /ŋ/ ile gösterilmelidir. Yine Köktürkçede 𐰽 ile gösterilen ve *koñ*, *añıg*, *kañu* gibi örneklerde karşılaşılan ses, /y/’li damak /n/’sidir; bu ses çeviriyazıda /ñ/ ile verilmelidir. Çünkü bu iki ses aynı değildir ve bu farkın transkripsiyonda ayırt edilmesi gerekir (Demirci, 2014, s. 281).

Feryal Korkmaz, ikinci kişi ekleri, ikinci teklik kişi iyelik eki ve ilgi ekinin yazımı üzerinde değerlendirmelerde bulunur. Korkmaz’a göre damak /n/’si, runik harfli Türk yazısında /nḡ/ olarak okunan ve tek bir işaretle gösterilen ünsüzdür (Korkmaz, 2013, s. 158).

Saadet Çağatay’a göre eski Türk lehçelerinde gerek iç seste gerek son seste /ñ/ olarak okunan sesin Köktürk alfabesinde hususi bir harfle gösterilmesi bilinen bir gerçektir. Sesleri yansıtmak açısından daha kusurlu Uygur ve Mani alfabesinde de bu ses /ng/ şeklinde görülür. Bitişik harflerle ses değerini vermeye çalışan eski Brahmi yazılarıyla

¹ Atalay, B. (1985). Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi II. Türk Dil Kurumu Basımevi.

yazılmış olan metinlerde de bu sesin /n/ sesinden farklı olarak gösterildiği, nihayet Arap harfli eserlerde de /ñ/ sesinin Uygurcada olduğu gibi /ng/ نك birleşik harflerle ifade edildiği ve bazen de ك, گ'in bu ses karşılığında kullanıldığı bilinir (Çağatay, 1954, s. 15).

Çağatay'ın açıklamasından da anlaşılacağı üzere Köktürkçeden sonraki dönemlerde damak /n/sinin hususi bir harfle gösterilememesinin temel sebebi belki de alfabede bu sesi karşılayacak harfin bulunmaması olabilir.

Ali Gül, satır arası Kur'an tercümesinde damak /n/sinin 9 farklı şekilde gösterilmiş olmasına dikkat çeker. Tercüme metninde damak /n/si için şu harfler kullanılır: , ق, ث, ئ, غ, ن, ك, نَق, نَقْ, نَقِ. (Gül, 2014, s. 167).

Kenan Azılı da Dede Korkut Hikâyeleri'nin Günbed nüshasında, damak /n/sinin Doğu Türkçesi imla geleneği etkisinde genellikle نك ile yazıldığını vurgular. Azılı'ya göre damak /n/si ablatif, akuzatif, sıfat-fiil -An, zarf-fiil -Uban ve üçüncü teklik kişi emir eki -sUn gibi morfeimlerle birlikte, için ve iken gibi sözcüklerin yazımında da kullanılır (Azılı, 2024, s. 157).

2. Damak /n/si ile İlgili Çalışmalar

Tarihî lehçelerden günümüze kadar damak /n/siyle ilgili yapılan araştırmaların bazıları şu şekildedir:

2.1. Köktürk Türkçesi

Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri* adlı kitabında damak /n/sinin Köktürkçedeki kullanımıyla ilgili şu bilgilere yer verir: Geniz ünsüzü /n/ kelime içinde ve sonunda sıklıkla /g/ ile dönüşümlü olarak kullanılır. Bu ses değişmesine teklik ve çokluk ikinci kişi iyelik ekleri ile kişi eklerinde rastlanır: *bardıgız ~ bardınız* (KT GD), *ölsikig ~ ölsikin* (KT G 7) gibi örnekler bu durumu ifade eder (Tekin, 2016, s. 70).

Marcel Erdal'a göre *Orhon* yazıtlarında ikinci şahıslarda nazal ve sedalı damaksız ünsüz dalgalanma içerisindedir, bu görünüşe göre belli bir gerekçeyle açıklanamaz ve hatta aynı kelime grubunda da görülür; *el+iñ+in törö+g+ün* (KT D 22) “(senin) ülken ve tören” /g/ ile ilgili başka örnekler *bun+ug* (KT G 8) “senin sıkıntın”, *ädgü+g* (KT D 24, BQ D 20) “senin iyiliğin” bunun yanı sıra /g/ fiil yapılarında da görülür. Orada o özneyi işaret eder: *bilmä+dök+üg+ün üçün* (BQ D 20) “senin itaatsizliğinden dolayı”, *öl-sük+üg* (KT G 7, BQ K 5) *öl-sük+üñ* (KT G 6, BQ K 5). Geçmiş zamanla birlikte oral damaksızlar teklik ve çokluk içerisinde de vardır: *alkintig, ariltig, bardig, artig, kiltig, kigürtüg, körtüg, öltüg* ve *bardigiz* örneklerinin tamamı (Tekin, 1968, 92-93)'te bahsedilir. Bu dalgalanmalara bazı yaşayan Türk lehçelerinde olduğu gibi Anadolu ağızlarında da rastlanır (Erdal, 2004, 161).

Mehmet Ölmez'in konu ile ilgili fikirleri de şu şekildedir:

Bu karşılaştırmalardan “*bardığınız* “gittiniz” (KT GD) ~ *bardınız* (O 12), *ölsikiğ* “öleceksin” (KT G 7; BK K 5) ~ *ölsikiğ* (KT G 6, BK K 5), *süñöküg* “kemiklerin” (BK D 20) ~ *siñöküñ* (KT D 24), *törög-in* “törelerin” (BK D 19) ~ *törög-in* (KT D 24)” için bak. OTG s. 70. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde, özellikle de Kıpçakçada bazı sözcüklerde /ɲ/ yerine /g/ bulunduran veya /g/ üzerinden başka seslere değişen sözcüklere rastlanır. Fakat söz konusu değişimle yazıtlardaki değişikliği örtüştürmek zor görünmektedir. Yazıtlardaki durum, bir ses değişikliğinden, nöbetleşmesinden ziyade yazımla ilgili bir problemdir. Yazıtlarda görülen bu yazım özelliği /ɲ/ ve /g/ seslerinin, /ɲ/ ve /g/ fonemlerinin ayrı birer sestten ziyade, o dönem alafon olarak görülmesidir. Yazıtlarda karşılaşılan /ɲ/, boğumlanma yeri olarak /g/’ye yakın bir ses olmalı ki aynı ifade ve aynı sözcük için kimi zaman /ɲ/ kimi zaman da /g/ kullanılır (Ölmez, 2009, s. 214).

Görüldüğü üzere yukarıda fikirlerine yer verilen bilim insanları /ɲ/ ~ /g/ nöbetleşmesini fonolojik bir olay olarak görmektedirler.

Korkmaz, yapılan çalışmalarda damak /n/’sinin (/n̄g/) yerine bazen /g/ ünsüzünün yazılması meselesi üzerinde durur ve şu sonuçlara ulaşır:

1. /n̄g/ ünsüzü yalnız *Kül Tigin* ve *Bilge Kağan* kitabelerinde değil, az sayıda örnekte görülse de *Ongin*, *Köl İç Çor*, *Taryat* ve *Şine-Usu* kitabelerinde de /g/ ünsüzü ile karşılanmaktadır.

2. /n̄g/ ünsüzü yerine sadece /g/ ünsüzü değil, /n/ ünsüzü de kullanılır. Ancak ilgi hâli ekinde /n̄g/ sesinin yerine /g/ veya /n/ ünsüzünün tercihi fonetik bir olaydan ziyade morfolojik bir meseledir (Korkmaz, 2013, s. 158).

Korkmaz’ın /n̄g/ sesi yerine /g/ veya /n/ ünsüzü tercihinin morfolojik bir mesele olması konusunda ortaya attığı iddia izaha muhtaçtır.

2.2. Eski Uygur Türkçesi

Ağca’ya göre de /ɲ/ ~ /g/ değişikliğinden hareketle, Eski Türkçenin farklı bölgelerine ait metinlerinde geçen ölçünlü dilden farklı ses ve biçim özelliklerini ortaya koymak, bu özellikleri imkânlar ölçüsünde Türk boyları ve ağızlarıyla ilişkilendirebilmek, Eski Türkçe çalışmalarına yeni bir anlam kazandıracaktır. Özellikle runik harfli Türkçe metinlerde ve Maniheizt-Budist Türkçe metinlerde hâkim söyleyişten farklı birçok ses ve biçim biriminin varlığı önemlidir. Bu anlamda Uygur Türkçesinin ses ve şekil bakımından standart bir biçime girdiği 11. yüzyıla kadar kaleme alınmış metinlerinde karşılaşılan standart şekillerden farklı “ağız sızması” örnekleri bulunmaktadır (Ağca, 2012, s. 79).

2.3. Karahanlı Türkçesi

Gül’e göre ele alınan *British Library Or 9515’te kayıtlı Satır Arası Kur’an Tercümesi* metninde satır arası Kur’an tercümesinin Türkçe kısmında dikkat çeken en önemli özelliklerden biri damak /n/’sinin bu metinde 9 farklı şekilde gösterilmiş olmasıdır (Gül, 2014, s. 166). Damak /n/’sinin yazımında görülen bu farklılık bir ses değişikliği değildir.

Araştırmacı bu durumu, yazımla ilgili bir karışıklık, kusurlu yazım ya da istinsah eden kişinin yazım alışkanlığı, olarak görür. Metinde aynı sözcük için farklı şekillerin kullanılması da bu çıkarımı destekler. Bu metinde damak /n/sinin ses değerine ilişkin üzerinde durulacak bir başka husus da metinden yapılan tüm alıntılardan ve damak /n/si için kullanılan harf ve harf çiftlerinin sınıflandırmasından da anlaşılacağı gibi yalnız ön damak ve art damak /n/si birbirinden ayrılmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi ئڭ ve ڭ ön damak /n/si olarak, hemen hemen hep, ön ünlülü sözcüklerde ve bunlara ilave edilen eklerde, diğer işaretler ise art damak /n/sini göstermek üzere art ünlülü kelimelerde ve bunlara ilave edilen eklerde kullanılır. Bunun sonucu olarak metinde hangi harflerle yazılmış ve ne şekilde transkribe edilmiş olursa olsun bu harfler aynı seslere işaret etmektedir. Örnek olarak *son* kelimesi için üç farklı yazım olduğu görülmektedir: *son*, *soğ* ve *sow*. Buna göre bu üç sözcüğün sonunda her ne kadar farklı harfler tercih edilse de hepsi fonetik olarak *sonğ* kabul edilmelidir. Farklı harflerin kullanılması, metnin bu ilgi çekici yazım özelliğinin vurgulanması ve bu özelliğe dikkat çekmek amaçlıdır. Netice olarak bu tercümenin, Anadolu sahasında okunmak için, Eski Anadolu Türkçesini kullanmakta mahir ama kendi sahasının yazım alışkanlıklarını da bırakmamış bir Kıpçak Türk'ü tarafından yapılmış olması ihtimali oldukça yüksektir (Gül, 2014, s. 182).

2.4. Harezmi Türkçesi

Harezmi Türkçesi eserlerinden *Nehcü'l Feradis*'te *yalğuz~yanluz* kelimesinde /n/ ~ /g/ nöbetleşe kullanılır. Fakat göçüşme hadisesi sebebiyle /n/ ve /l/ sesleri yer değiştirmiştir (Uluscu, 2023, s. 47).

2.5. Kıpçak Türkçesi

Uluscu'ya göre Memlûk ve Ermeni Kıpçakçası metinlerine ait bazı eklerde /n/ ~ /g/ nöbetleşmesi görülmezken Codex Cumanicus'ta ikinci şahıs iyelik ve şahıs ekleri ve ilgi durumu ekinin hem /n/ hem de /g/ ile yazılır. Uluscu'nun örneklerinden bazıları şunlardır:

kimnig "kimin" (CCI) < *köksünde*

köksügde "göğsünde" (CCG) < *kimniğ*

baruğiz "varınız" (CCG) < *baruñiz* (Uluscu, 2023, s. 50).

2.6. Eski Anadolu Türkçesi

Uluscu'ya göre Eski Anadolu Türkçesinde bu ünsüz /n/ > /g/ ve /n/ ~ /g/ biçimlerinde kullanılır (Uluscu, 2023, s. 56). Uluscu'nun konuyla ilgili verdiği örneklerden bazıları şunlardır:

ögen "başka" (YZ) < **öñin*, (DLT, KB) *öñin* "başka, diğer"

eg- "eğilmek" (SN) < **eñ-* (TT V) *eñ-* "eğmek"

gözgü "ayna" (EATS) < *közñü*, (Yen.) *közñü* "ayna"

Azılı çalışmasında daha çok /n/ > /ŋ/ değişmesinin sebepleri üzerinde durur ve bu olayın sebebinin fonemik olmadığı yönünde görüş bildirir.

Damaksıl /n/'lerin, ablatif, akuzatif, sıfat-fiil -*An*, zarf-fiil -*Uban* ve üçüncü teklik kişi emir -*sUn* gibi morfemlerin yanı sıra, içün ve iken gibi sözcük birimlerinin yazımında da görülmesi alışılmadık bir eğilimdir. Bu eğilim, neşredenler ve diğer araştırmacılara göre çoğunlukla *istinsah edenin kusuru* olarak görülmüştür. Fakat sözcük ve morfem yazımındaki bu farklılık, kimi tarihî ve çağdaş lehçelerde -nadir de olsa- görülmektedir (Azılı, 2023, s. 157).

Azılı'ya göre genel dilbilimde titreşimli, damaksıl ve genizsil bir ünsüz olarak bilinen /ŋ/, bu değişiklik sonucu oluşan Türkçe ve diğer dillerdeki örnekler düşünüldüğünde, fonemik değildir. Ses değişiminden önce, /n/ sesinin tek bir fonetik formu (alofonu) vardı, [n]; değişiklikle, /n/, kelime sonunda [ŋ] ve son ses olmadığında [n], sonuç olarak çelişkili olmayan iki varyanta (alofonlara) sahip olmaya başladı. Fonoloji çalışmaları göstermiştir ki, (hususan tarihî karşılaştırmalı çalışmalar) /ŋ/ bir fonem değil /n/ veya /g/ seslerinin alofonudur. Bu sebeple bahse konu damaksıllaşma temayülü, yazı diline geç giren ve daha çok konuşma dilinde sıklıkla karşılaşılan evrensel bir eğilimdir. Sonuç olarak Günbed nüshasındaki /n/>/ŋ/ değişimi, konuşma dilindeki fonolojik bir olayın yazıya geçtiği ağız özelliğidir (Azılı, 2023, s. 166).

Yasemin Çelik, *Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi* adlı boyda klasik imlanın devam ettiğini fakat zaman zaman farklı imla özelliklerinin de kullanıldığını belirtir. Hikâyede bazı kelimelerdeki eklerin ilginç bir şekilde damaksıl /n/ ile yazıldığı (*tepinübeñ, kurbân-içün, uçañ, göstermesün*) tespit edilmiştir. Bu durum hikâyeyi yazıya geçiren kişinin kendi ağız hususiyetleri ile açıklanabileceği gibi, yerleşik imlayı gerekli düzeyde bilmemesi şeklinde de açıklanabilir (Çelik, 2023, s. 179).

2.7. Osmanlı Türkçesi

Osmanlı Türkçesi metinlerinde de damak /n/'si /ŋ/ > /g/ şeklinde kullanılır. Konuyla ilgili bazı örnekler şunlardır:

egin “sırt” (L. Osm.) < *eñin* (U IV, MNB) *eñin* “omuz”

sigil “siğil” (Leh., L. Osm., Men.) < *siñil* (Uluscu, 2023, s. 57).

2.8. Türkiye Türkçesi Yazı Dili

Türkiye Türkçesi yazı dilinde bu sese, /ŋ/ > /g/ > /ğ/ şeklinde karşılaşılır.

eğin “arka, sırt; beden, vücut; boy bos, endam” (TS) < **eñin*, (U IV, MNB) *eñin* “omuz” (Uluscu, 2023, s. 58).

Çağatay ve Karaağaç aşağıdaki paragraflarda izah ettikleri üzere damak /n/'si ile ilgili görüşlerini Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerini ele alan genel bir değerlendirmeye tabi tutarlar.

Çağatay ve Karaağaç /ŋ/ > /g/ değişmesine bir sebep, her iki sesin de boğumlanma noktasının damak ünsüzü olması yönündeki görüşlerini şu şekilde ifade ederler:

Çağatay'a göre bu /ñ/ sesi, ses oluşumu açısından damak ünsüzlerinden /g/, /ğ/, /k/, /q/'larla komşu olduğundan eski lehçelerimizde bile bazen yerini /g/ sesine bırakır. Hem tarihi hem de çağdaş lehçelerde damak n'si farklı seslere dönüşürken bazı farklı sesler de damak /n/'sine dönüşmektedir. Bu değişime ñ > ğ, ñ > ğ > k, ñ > g > k, ñ > ğ > y, ñ > g > y > vokalleşme, ñ > g > m, n > ñ, ñ > v, ñ > y, ñ > ğ > v, ñ > m, ñ > ğ > vokalleşme, ñ > ğ > k > x, ñ > k, ñ > v, ñ > y ve q > ñ, g > ñ, g > ñ, g > ñ > v, -q > -ñ > -n, k > ñ, ğ > ñ > n biçimlerinde rastlanılır (Çağatay, 1954, s. 15).

Karaağaç da damak /n/'si ve bu sesin dönüştüğü farklı seslerle ilgili tarihi ve çağdaş lehçelerden örnekler verir. Araştırmacıya göre tonlu ön damak geniz sesinin patlayıcılılaşması, bazı eklerin son sesinde Eski Türkçe döneminde başlamış, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay dönemlerinden itibaren düzensiz bir çizgi izleyerek, sınırlı sayıda kelimede ve bazı eklerde kuzey lehçelerinde devam etmiştir: Etü. *öltün* > Etü. *öltüg* "öldün" vb. (...) tonlu ön damak geniz sesi /n/, muhtemel bir damak patlayıcısı safhasından geçerek (-ñ- > -g- > -y-) ön damak yarı ünlüsüne dönüşmüştür. Bu ses değişikliği dağınık ve düzensiz olarak Kıpçak şivelerinde ve kısmen Özbek Türkçesinde görülür: Etü. *sühük* > Tat. *söyek*, Bşk. *höyek*, Kaz., KKalp., Kum., Nog., Özb. *süyek* "kemik" (...) ön damak geniz sesinin dudak geniz sesine dönüşmesi sınırlı sayıda sözde Batı Türkçesinde görülür: Etü. *sühük* > Ttü. *sümük*, Az. *sömük* "kemik", Etü. *könlek* > Ttü. *gömlek* vb. (Karaağaç, 2010, s. 197-198).

2.9. Anadolu ve Rumeli Ağzıları

Anadolu ve Rumeli ağzılarında sesin görünümü ile ilgili bazı çalışmalardan bahsetmek yerinde olacaktır.

Ahmet Bican Ercilasun'a göre /n/ ünsüzünün Türkçenin farklı lehçe ve ağzılarında uğradığı değişikliklerin ayrıntılı araştırılması şüphesiz önemli sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Bilindiği üzere /n/ ünsüzü, tarihî gelişimi sırasında, değişime açık lehçe ve ağzılarda /n/ veya /g/, /ğ/, /y/ ünsüzlerine dönüşmüştür (Ercilasun, 2002, s. 119).

Ahmet Caferoğlu, çalışmasında damak /n/'sine dönüşen seslerle damak /n/sinin dönüştüğü seslere ait örnekler ortaya koyar:

-ğ- > -ñ- *bağır-* > *bañır-*, *kağrı* > *gañrı* ve *yağız* > *yañız*

-k- > -ñ- *bäklä-* > *bäñlä-*, *yüksäk* > *yüñsäk*

-y- > -ş- *Ayşä* > *Añşa*

-m- > -ñ- *imkan* > *iñkan*, *domuz* > *donuz*

-n- > -ñ- *çünki* > *çuñku*, *Ankaraya* > *Añgaraya*, *banka* > *pañga*

-ñ- > ng *köyüñüñ* > *köynüng*, *oturuñ* > *oturung*, *yüñül* > *yüngül* "hafif", *yeñi* > *yengi*, *domuz* > *doñuz* > *donguz*

ñ=ng karma ses yapısındaki bu seslerden birisi düşer. *däñiz* > *dägiz*, *göñül* > *gögül*

yalñız > *yalğız*, *pañar* > *puñar* > *puğar*, *saña* > *sağa*

yalñız > yalnız, yüñül > yünül

ñ > v gönül > gövül, yalıñız > yaluñuz > yalavuz

ñ > y anaññ > anayın, babañ > babay, bunlarıñ > bunlariy

ñ=Ø bāa, sāa, sōra (Caferoğlu, 1963, s. 29).

Caferoğlu'nun çalışmasıyla Köktürk metinlerindeki damak /n/'sinin kullanımı karşılaştırıldığında geçen zaman aralığında sesin kullanımında meydana gelen çeşitlenmeler dikkat çekicidir. Bazı sesler damak /n/'sine dönüşürken damak /n/'si de başka seslere dönüşmüştür.

Leyla Karahan'a göre de yapısında /n/ ve /g/ seslerini barındıran, /ŋ/ ünsüzü, bazen ünsüz ayrışmasına uğrayarak /ng/ şeklinde iki ünsüzün ses değerini yansıtırken, bazen de bunlardan biri yönünde gelişerek /n/, /g/, /ğ/, /h/, /v/, /y/ ünsüzlerine dönüşmüş veya daha ileri bir süreçte eriyerek düşmüştür (Karahan, 1996, s. 24).

Alpay İğci, bugün Batı Rumeli bölgesinde konuşulan Türk ağızlarında kullanılan damak /n/'sinin İstanbul ağızında bulunmadığını ifade eder. İğci, Batı Rumeli'de eski /ŋ/ sesinin bugünkü durumu için Bulgaristan, Karadağ, Kosova, Makedonya, Sırbistan ve Yunanistan ağızlarına dair çalışmaları taramış ve bunlardan örnekler vermiştir. (İğci, 2018, s. 223). İğci'nin bu durumla ilgili tespitleri şöyledir:

Bugün Batı Rumeli sahasında kullanılan Türk ağızlarında, Türk dilinin eski /ŋ/ sesi genel olarak /n/ sesine değişmiştir. Bu değişim bölge açısından karakteristiktir. Batı Rumeli ağızları bu açıdan standart dille aynı özelliği taşır. Karakteristik /ŋ/ > /n/ ses değişmesi dışında, Batı Rumeli'de /ŋ/ > ng, /ŋ/ > nk, /ŋ/ > /m/, /ŋ/ > yn, /ŋ/ > ny, /ŋ/ > /g/, /ŋ/ > Ø ses değişimleri de görülür. Bu değişimlerin bazıları bölgede daha geniş bir alanda, bazıları daha dar bir alandadır. /ŋ/ > /n/ olayının yazı dili açısından karakteristik olmasının yanı sıra /ŋ/ > /m/ ve /ŋ/ > nk değişimleri de yazı dilinde kullanılır. Bunlardan /ŋ/ > /m/, eski bir miras olarak, tıpkı bahsedilen ağızlar gibi, yazı dilinde ayrı bir belirleyicidir. Yapılan metin incelemeleriyle çağdaş Batı Rumeli ağızlarında, asli /ŋ/ ünsüzünün, ikisi hem yazı dili hem ağız için genel geçer olmak üzere (/ŋ/ > /n/ ve /ŋ/ > /m/), toplamda sekiz ayrı ses değişmesi gösterdiği örneklerle tespit edilmiştir (İğci, 2018, s. 247).

Necati Demir, *Orta Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Nazal N (ñ) Sesi* adlı çalışmasında yaptığı derlemelerde damak /n/'sinin (/n/ ve /n/ > /m/), bazen de damak ünsüzü /ğ//ğ/ (ğ/ğ > y, ğ/ğ > y, ğ/ğ > Ø) ile temsil edilmesi gibi karışık bir durum olduğunu belirtir (Demir, 1999, s. 57).

2.10. Çağdaş Türk Lehçelerinde Damak n'sinin Durumu

Çağdaş Türk lehçeleri damak /n/'si farklı görünüm arz eder.

Çağdaş Kıpçak dilleride iyelik ve şahıs eklerinin 2. şahıs çekiminde ŋ > g değişimi sistemli hâle gelmiştir. Karaimcenin Troki ağızında eklerde ŋ > y değişimi görülürken

(Örn. KaraT. atay “baban” < atan, KaraT. barıyız “gidin!” < barınız), Haliç ağzında ise $\eta > n$ değişimi görülür (KaraT. atan “baban” < atan, KaraH. barsanız “gitseniz” < barasınız). Türkiye türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde ilgi ekinde, iyelik ve şahıs eklerinin 2. şahıs çekiminde $\eta > n$ değişimi görülür. Özellikle kuzeydoğu grubu Türk dillerinde /n/ sesi düşerek ikincil uzunluklar oluşturmuştur: Örn. Şor naak “yanak” (ŞorKA) < *yanak; Hak. hoos “böcek” (KHakBask.) < *koñuz. Bu durum Kırgızca da görülür: Örn. Kırg. köön “gönül” (KırgY.) < *köñül (Uluscu, 2023, s. 7).

Yukarıda anlatılanlardan hareketle damak /n'/sinin Türk dilinin farklı dönem ve lehçelerinde /n'/li biçimlerinin yanı sıra değişik ünsüzlerle karşılandığı hatta vokalleştiği ya da düştüğü görülmektedir.

Bulgular

Çalışmada, Antakya ağzı üzerine yapılan derlemelerden hareketle Antakya ağzında damak /n'/sinin kullanımıyla ilgili bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Jale Öztürk tarafından hazırlanan *Antakya Merkez Ağzı* derleme ve inceleme kitabı ile Mehmet Tanrıverdi tarafından hazırlanan ve 1960'lı yılların Antakya ağız özelliklerini yansıtan *Antekeli Deli Hösün* hikâye kitabından damak /n'/si ve varyantlarının geçtiği örnek cümleler tespit edilmiştir. Daha sonra bu cümleler sınıflandırılarak bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmada verilen örnek cümleler (AMA/223-3) ve (ADH/II/31) biçiminde gösterilmiştir. Burada AMA: *Antakya Merkez Ağzı*, 223: sayfa numarası ve 3: satır numarasını; ADH: *Antekeli Deli Hösün*, II: ikinci hikâye ve 31: sayfa numarasını göstermektedir. Ayrıca örnek cümleler eğik harfle yazılmış cümlede damak /n'/si bulunan kelime de koyu olarak işaretlenmiştir.

Öztürk'ün çalışmasında damak n'si ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Öztürk bu sesi nazal /n/ olarak tarif eder (Öztürk, 2015, s. 35).

Bu bölümde ADH ve AMA'da damak /n'/si ile ilgili tespit edilen örnekler çeşitli özelliklerine göre sınıflandırılmıştır.

1. Damak /n'/sinin Korunduğu Biçimler

İncelenen metinlerde damak /n'/sinin hem kelime kök ve gövdelerinde hem de çekim eklerinde korunduğu tespit edilmiştir.

1.1. Kelime Kök ve Gövdelerinde Damak /n'/sinin Korunması

AMA'da aşağıda verilen örneklerde kök veya gövde yapısında olan kelimelerde damak /n'/sinin korunduğu görülmektedir. anla-, konşu, deniştir-, deniz, ön, soñ, sinirlen-, tanrı, yalnız, gönül, inan, ansızın, diñel-, Fransız, İñilde-, piñer kelimelerinde damak /n'/si kullanılır. Bununla birlikte soña, sonra, soñña, sonna, sōna, sōña gibi kelimeleri de nöbetleşe kullanılır. Bazı örneklerde ise damaksıl özelliğin ünlülere de geçtiği görülür.

anladı mın. (AMA/247-94)

Hasan ağa konşumuz. (ADH/II/30)

kimini *değiştiririm*. (AMA/276-124)

felah avratları felah oldukları halde erkeklerden *deñize*. (AMA/254-62)

ordan memâh memâh söbe bekirgilin *öñdeki* şapşakçı zoğmağına gelik. (AMA/275-90)
en şoñ çıkanı hemen alolar. (AMA/235-44)

hofturu kağık ne demek, çok *sinirlenik*. (AMA/275-107)

geÇsinler *tañrı* mısafırı baş sağlığı dilediler. (AMA/246-50)

mobillayı gız tarafı yapar, oğlangil *yalnız* garyola alır, çarşaf bile yapmazlar. (AMA/254-32)

en *şoñ* müze müdürüne ben gëttim. (AMA/223-13)

göñül birlik olunca herkes kendi öder. (AMA/227-119)

eşi vefat etdikden *sonra* benim annem gelin gidiyor o eve. (AMA/242-15)

ondan *şoñna* bir oğlan oluyo adını ahmet koyuyo, mustafa koydu ahmet koyuyo. (AMA/243-36)

ondan *sonna* bir oğlan doğuruyo mahmut koyuyo adını, o vefat ediyor bi daha doğuruyo annem bi daha mahmut koyuyo o da vefat ediyor. (AMA/243-39)

ondan *şoñna* benim bir büyüğümü doğuruyo annem. (AMA/243-44)

amma hamam yaparlar, nışandan *sonna* şerbet yapılır nışanda, kına toplum olarak gündüz yakılır. (AMA/253-14)

onnan *şoñna* anam ceyizimi yaptı, ablam yaptı. (AMA/295-70)

şoñna almanyaya yazdırıcım dedi. (AMA/296-107)

hoşbeş etdik, hoşbeşten *şoñra* anañ mı dedim. (AMA/310-13)

Allahıma şo avrada da bir *şinir* olom! (ADH/I/26)

Añsızın bir apçirik koptu. (ADH/I/27)

Avrat benden evvel gelik, kapıda *diñelo* (ADH/III/37)

İñildeye *inildeye* dönellerdi. (ADH/III/36)

Ardımı döndüm; Fatma amti kapının *öñüne* atık bir sandalye, güneşin altına oturuk apçiro. (ADH/I/28)

Allahtan Orta Kahve'nin karşısında bir tene *piñer* var. (ADH/III/37)

Şoñradan park yapıldı da millet gider oldu. (ADH/III/36)

sõña buğdayın altını açar o kaynar kaynar sonra eti kıtarık, kıvamına gelir herise gibi olur. (AMA/271-98)

güzel kavurduktan *sōna* karabiber tuz katarak, soğan da koyucun (AMA/272-22)

dedim ki ben kullanmıyom ama bundan *sōña* sanja kullanacām ben dedim. (AMA/251-23)

1.2. Çekim Eklerinde Damak /n'sinin Korunması

1.2.1. Kişi Eklerinde

1.2.1.1. İkinci Teklik Kişi Ekinde

Öztürk'e göre ikinci teklik ve ikinci çokluk kişi eklerinde damak /n'sinin yanında diş /n'si de kullanılır. Ama yaygın olarak damak /n'si kullanılır (Öztürk, 2015, s. 146-150).

Elinden ayağannan *bī*sürrü haket etti, *görücün*. (AMA/223-3)

Evinden, icabında *söyleñ* ben yarın hamama gelicim, gelir bohçanı, çantanı götürür. (AMA/227-127)

Sen de *bundan mın* dedi? (AMA/228-165)

Görüyo muñ dedim. (AMA/223/24)

Suradın *eyerseñ* ey (ADH/I/27)

Uyu kalan *uyuyabilirseñ*... (ADH/II/31)

Sen burda mı *yatıksın* hal gece? (ADH/II/31)

Korkuttun bre beni. (ADH/II/32)

Bellersin köyde adam kalmayık. (ADH/II/32)

Allayisen, bazallık *edici miñ etmeci miñ*? (ADH/II/33)

Hava ele cehennem kimi ki, *bellersin* Adana'nın sığağı gelik. (ADH/III/34)

Kele, aklın *mi yitiriksın*? (ADH/III/37)

1.2.1.2. İkinci Çokluk Kişi Ekinde

Antakya Merkez ağzında ikinci çokluk kişi ekinde damak /n'sinin kullanıldığı örnekler şunlardır:

bir kadın çok sosyete görünüyo babasını da *getirseydiñiz* dedi. (AMA/228-156)

yörüüyün şurdan dedi, onların konuşması böyle *yörüñ* basın *gediñ* bakım burdan dedi, biz ac geliğik buralığa kele dedi. (AMA/226-99)

İnanonuz mu kene? (ADH/I/26)

Kendiñize mikiyet *oluñ*. (ADH/II/33)

Ne vahit *geliksiniñ* Anteke'ye? deyin sordum. (ADH/II/32)

1.2.2. İyelik Eklerinde

1.2.2.1. Teklik İkinci Kişi İyelik Ekinde

Damak /n/'sinin kullanıldığı örnekler şöyledir:

biñ bele vere señe, patlaya gözüñ şahallīye allah seni. (AMA/259-65)

yanıñda şeyle bir bayan kendi iri yarı uzun boylu. (AMA/310-6)

Suradıñı eyersen ey (ADH/I/27)

O da Allah'ın akıllısı; ne işiñ var ceddenin ortasında? (ADH/II/32)

Sarman eşkisiz mi kalık? (ADH/II/33)

1.2.3. Hâl Eklerinde

1.2.3.1. İlgi Hâli Ekinde

AMA'da ilgi hâli eki, eskicil bir unsur olarak damak /n/'si olarak korunur.

işte siziñ gibi bir kadınmış asıl başları. (AMA/223-23)

seniñ o eviñ karşısında tuz bekir vardı. (AMA/234-2)

yeni dâmat geliniñ yanına geçer, herkesiñ başı örtük. (AMA/239-41)

eñ büyük ağbim mobilyacı, onuñ küçüğü anķara sanatoryumda çalıştı, onuñ küçüğü ikizleriñ biri belediyede çalıştı, biri demirçelikte çalıştı. (AMA/243-91)

belleci dudugiliñkızı da burda, şirinceden tenceresi ötogiliñkızı da burda (AMA/275-109)

bin bele vere çehresine kenleriñ. (AMA/268-4)

onuñcun oturo. (AMA/223-27)

Yırağola, ya gece yukumda herifiñ biri benim eve enerse, avrat başıma nederim ben?" (ADH/II/31)

Akbili seniñki işalla, dedi amma, bizim oğlan daha yengi nefer oluk. (ADH/II/33)

önce biziñkiler ata ķolejinden mezun oldu. (AMA/235-67)

öyle öyle biziñki vefât etdi getdi. (AMA/261-83)

beniñki teyzemķızı (AMA/286-30)

1.2.3.2. Yönelme Hâli Ekinde

Aşağıda teklik 1. ve 2. kişi zamirlerine yönelme hâli eki +gA'nın giriş ünsüzünün gelmesi sonucu konson kaynaşması ile ortaya çıkan damak /n/'si ile ilgili örnekler verilmiştir. /ŋ/ sesi de art damaktan boğumlandığı için yanındaki ünlülerin çıkış noktalarını da art damağa kaydırır, bu sebeple kelime baña şekline gelişir. Aslında bu durum eskicil bir özelliktir ve Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak dönemlerinde de bu durum vardır.

o kızım *beña* bakar et alır, yimek alır dert görmiyesiniz. (AMA/305-26)

antakya dili konuşım *seña*. (AMA/305-26)

annem diyo ben *saña* demedim mi ama ablamın adı ev içinde süheyla söylenmiyor. (AMA/243-34)

baña ille geç diyo, ben dedim ben geçersen anteke beni defe kor. (AMA/320-16)

Aşağıda verilen örneklerdeki /ɲ/ sesi, tarihî dönemlerdeki zamir n'si ile yönelme hali eki +gA'nın giriş ünsüzünün birleşmesi sonucu oluşmuştur. Eskicil özellik barındıran bu özellik AMA'da da görülmektedir.

rebbim sevmiş *yanıña* aldı kenleri. (AMA/246-57)

benim de bir *ğardaşım* vardı küççük döl, asger gèdiyor, asgere yabo yabo şabo dedi, subayları bir *ğırbâç* atdı *buña* billahi oğundurdu buñu. (AMA/301-82)

bizim bir tanıdık var *ğoltuğunu* verdi mi *oña* örtü dikdirdim. (AMA/316-68)

Aşağıdaki örneklerde de eskicil bir durumun sürdürülmesi söz konusudur. Buradaki durum şu şekilde açıklanabilir:

1. teklik kişi zamirinin asli şekli ben'dir. Bu zaminin hâl ekleriyle çekimlenmesi sırasında, arada ortaya çıkan zamir /n/'sinin /g/ ile başlayan hâl eklerinin bu giriş ünsüzüyle birleşmesi sonucunda /ɲ/ sesi oluşur: ben+ge>beñe

kaç sene oturdu anne dedi *beñe* kocası gene öylesine. (AMA/223/28)

bir kere *señe* anlatım, *beñe* ne yaptılar, döyücülerdi beni. (AMA/227-132)

senin iyiliğın *señe* göre senin arkadaşın *señe* göre bana ne bir çarşı olduğ gibi baş sağlına gelirdi. (AMA/239-52)

kına gecesi de yaptılar *bene* (AMA/264-147)

2. Damak /n/'si İle İlgili Değişimler

Bu bölümde hem damak /n/'sine değişen sesler hem de damak /n/'nin değiştiği seslerle ilgili örnekler verilecektir.

2.1. /ɲ/ > /ğ/ Değişimi

AMA'da aşağıdaki örneklerde görülen akıcılaşma ya *ben+ge* > *beğ*e biçiminde ya da *ben+ge* > *beñe* > *beğ*e biçiminde bir gelişme göstermiştir.

Öztürk de ünsüz değişimi başlığı altında /ɲ/ > /ğ/ değişimine temas eder (Öztürk, 2015, s. 67).

ben evlendiğim zaman *hanıma* dedim ki *beğ*e isdersen hiç bi şey yapma, gidip de *ğomşudan* bi şey isteme semmiyom ben bu işi. (AMA/235-58)

*beğ*e bi şey yaparkın eksik yap, yapma. (AMA/235-59)

ne için oğlum dedi, seğre söyleyecekleri varmış. (AMA/283-22)

bir de şeyi hatırlıyorum anam bir gün beğre Kızdı babam et alıkdı, dolma yapıcıldı. (AMA/284-44)

eferim seğre bişi olmadı diyolar. (AMA/316-58)

Öztürk -ŋ- > -ğn- meselesini ünsüz değişimi başlığı altında örneklendirir (Öztürk, 2015: 67).

mesele küssükgil biz başka türlü ağniyok, meyerse dede torunun elinden tutmuş. (AMA/281-283)

anılarımızı ağnatalım mı? (AMA/286-11)

ağna nağadder eyilik yapmışım. (AMA/247-96)

Diğnedim, ellağlem Hasan ağanın sesidi bu. (ADH/II/30)

Ardından diğniyo beni cahşo. (ADH/III/35)

Diğniyom seni Şağbo. (ADH/III/36)

2.2. /ŋ/ > /n/ Değişimi

AMA'da gerek kelime köklerinde gerekse çekimli yapılarda /ŋ/ > /n/ değişikliğine pek çok örnekte rastlanmaktadır. Derlenen kişiler karşılaştırıldığında tahsilli kişilerde /ŋ/ > /n/ değişikliğini tercih edenlerin fazla olduğu görülmektedir.

küçücük çocukda bu kadar mı nazar deymiş bana. (AMA/317-29)

osmanlısı mosmanlısı yok çıkacağsın artık dedim. (AMA/223-19)

çarşıda dedi icabında bi şeye kızmış olurum geldiğimde yüzüm eşkise bana derdi alınma. (AMA/225-55)

babaanne mustafa başlayıcı açım mı sana ,oturuk bereber seyrodok. (AMA/226-87)

bire kızım biz yimeği yiyok zatan yıkansin dedi. sen demeyik min. (AMA/228-151)

menengiç kavurulardı. (AMA/229-176)

kadın belanda bir sancı tuttu mu oralıkta kadın kıvrano doğuma götürok dedik. (AMA/229-178)

bu okul aşklarında en başarılı oldu. (AMA/234-18)

ben bilgisayardan şu an hiç anlamıyom merağam yok. (AMA/235-48)

o zamanın parası beyim nanca alırdı düşün bakalım. (AMA/245-3)

amma yünün sehabi kaynana falan o da sarmaiçisini bilmem neyini yapar. (AMA/280-246)

düğün sahibinin durumuna göre bazen gönül billiği yapılır. (AMA/286-26)

ammi demiş ben batırığım demiş, malları *sene* getiricim demiş. (AMA/296-98)

sene bir kahve bişirim. (AMA/298-177)

denize gétmişler hêç habarım yok denizdelermiş essah mı yalan mı bilmem. (AMA/305/30)

demediler *bene* ablañ ölük deyi. (AMA/306-62)

üç gün tebrik alındı *bene* de o zaman şerbet vardı tebrıklar, pastanede isdanbul pastası alınır, limondan şekerden şerbet yapılır. (AMA/309-61)

gaynanamın haqqı otuz altın kesilikmiş. (AMA/253-12)

beş basamaklı *odanın* önü biraz geniş bir oda vardı beş basamaklı. (AMA/258-3)

işde kısmat, *hüseyin* eşi öldü *çocuğun* bir şiyi yokdu, bir anda. (AMA/258-18)

allah *bin* bele versin kötülere. (AMA/265-182)

bin bele vere *çehresine* kenlerin. (AMA/268-4)

2.3. /ng/ > /nğ/ Değişimi

AMA'da bir örnekte karşılaşılan ve ben+ge>beğe biçiminde sızıcılışma ile izah edilebilecek bir durumdur.

sağın geden getsin *benğe* tabiy olan otursun. (AMA/301-90)

2.4. /g/ > /η/ Değişimi

AMA'da tek örnekte /g/ > /η/ değişimi tespit edilmiştir.

dedi ömer ağbi dedi bir tene mahallençe bayan *uyğun* varsa evlendir beni dedi noolur.. (AMA/310-11).

2.5. /n/ > /η/ Değişimi

AMA'da iki örnekte /n/ > /η/ değişimi tespit edilmiştir.

telefonu elime aldım *inanη* konuşamadım. (AMA/235-46)

Ziraet bahçası *Franşızlar* zamanında bahça olaraktan kuruluktı. (ADH/III/36)

3. /η/ ~ /n/ Nöbetleşe Kullanımı

AMA'da kelime köklerinde ve çekimli yapılarda nöbetleşe kullanıma rastlanır. Hatta aynı konuşturma damak /n/'si ile dış /n/'sinin nöbetleşe kullanımı görülmektedir.

senin iyiliğin seņe göre *senin arkadaşın seņe* göre *bana* ne bir çarşı olduğı gibi baş sağlına gelirdi. (AMA/239-52)

makine *yeni* hiç tamirete gétmiyor ondan *ķazanom*. (AMA/247-88)

bu fırını açtığım zaman kendi eski makineyi beğenir, ben küçüğüm *yengi* mekineyi beğenirim. (AMA/247-83)

bekkarlarınkını cuma günü, dullarınkını isnayın günü yapıldı. (AMA/253-1)

o zamanın parası beyim nanca alırdı düşün bakalım. (AMA/245-3)

nışanım bu böyle olmaz dedi şarp kıodurdu bene. (AMA/263-139)

kına gecesi de yaptılar bene (AMA/264-147)

bin bele vere çehresine kenlerin. (AMA/268-4)

biñ bele vere señe, patlaya gözüñ şahallıye allah seni. (AMA/259-65)

kına gecesi yapacñ, düğün yapıcñ, mevlid okutucñ, horuzung bağında. (AMA/279-219)

4. AMA'nı Batı Grubu ağızlarını ile Damak /n/'sinin Kullanımı Açısından Karşılaştırma

/ñ/ ünsüzü, bugün Batı Grubu ağızlarında korunurken, Doğu Grubu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında değişerek veya düşerek kaybolur. Bu ağızlarda /ñ/ ünsüzü, genellikle diş ünsüzü /n/ ile temsil edilmektedir. /ñ/ ünsüzünün korunması veya bu ünsüzün /n/ ile karşılanması hadisesi, Anadolu ağızları için ayırıcı bir nitelik arz eder (Karahana, 1996, s. 24). Aşağıda bahsedilen karşılaştırmalar Karahana'nın *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırması* adlı kitabındaki ilgili bölümle yapılmıştır.

1. /ñ/ ünsüzü, Batı Grubu ağızlarının bir kısmında /n/ > /ñ/, /g/ > /ñ/ değişmelerine sebep olacak derecede benimsenmiştir. *yoñusa, dünña, eñer, iñsan, yünsek* ve *önñüz* bu değişmelere bazı örneklerdir. Bu değişmeler, bölgenin genel eğiliminin hızlandığı bir analogi hadisesi olarak görülebilir.

AMA'da /g/ > /ñ/ tek, /n/ > /ñ/ değişmesine ise iki örnekte rastlanır. Görüldüğü üzere bu iki değişimde AMA, Batı Grubu ağızlarındaki gibi fazla ısrarcı değildir.

dedi ömer ağbi dedi bir tene mahallenñe bayan uyñun varsa evlendir beni dedi noñur.. (AMA/310-11).

telefonu elime aldım inanñ konuşamadım. (AMA/235-46)

Ziraet bahçası *Franşızlar* zamanında bahça olarktan kuruluktı. (ADH/III/36)

2. Yazı dilinde olduğu gibi /k/, /k/, /ğ/ damak sesleri ile /g/ dip damak sesi önündeki /n/'ler de bazı ağızlarda bir birleşme sesi olarak /ñ/'ye dönüşür. *yañgın, hañgı, pañga* ve *zeñgin* bu durumu örneklendirir. Bu şekilde bir değişim AMA'da incelenen metinlerde tespit edilmemiştir. Bunun yerine bu yapıda bazı örneklerde /ñ/ ünsüzü yerine diş ünsüzü /n/ kullanılır.

Aşağıda verilen örneklerde ise damak /n/'si yerine /ng/ sesleri kullanılır.

Akbili seniñki işalla, dedi amma, bizim oğlan daha yengi nefer oluk. (ADH/II/33)

Amanñ; ben de yalingız yaşıyom. (ADH/II/31)

Zibilcinin eşşeği *angırtıdan* ortalığı velveleye vero. (ADH/I/27)

Ne güzel de *gengirttiro*; bilomun keni? (ADH/III/37)

Hasan ağa hırhızın ardı sıra süğürdere *karangılıkta* ğeyboldu. (ADH/II/30)

Yengi zeyt gelik, avratlar hücum edik. (ADH/IV/38)

habdülhelli kahve yaptırıcım *yenge* hanım. (AMA/310-9)

hangısını olsa ikisini de sever dâmadım ikisi de eyi. (AMA/305-32)

ben de seni adam belliyom, kılığına *kıyafetinge* bakom adam sanom dedi. (AMA/228-169)

benim beyim de çalışmıyordu *yengi* askerden gelikti. (AMA/264-153)

horuzung bağı o yerin en büyük soğağı. (AMA/279-217)

3. /ñ/ ünsüzünü korumayan Rumeli ağızları ve bu ağızların bir uzantısı olan İstanbul ağızı, Marmara Denizinin Anadolu yakasındaki Bursa ve İzmit'in Ova ağızını kısmen etkilemiştir. Bu ağızlarda /ñ/ ünsüzü yer yer /n/ ünsüzü ile karşılaşılır. AMA'da bu değişime özellikle tahsilli kişilerde sıklıkla karşılaşılır. Bu değişimin bazı örnekleri aşağıdadır:

küçücük çocukda bu kadar mı nazar deymiş *bana*. (AMA/317-29)

osmanlısı mosmanlısı yok *çıkacağsın* artık dedim. (AMA/223-19)

çarşıda dedi icabında bi şeye kızmış olurum geldiğimde yüzüm eşkise *bana* derdi alınma. (AMA/225-55)

babaanne mustafa başlayıcı açım mı *sana* ,oturuk bereber seyrodok. (AMA/226-87)

bire kızım biz yimeği yiyok zatan *yıkansin* dedi. sen *demeyik min*. (AMA/228-151)

menengiç kavurulardı. (AMA/229-176)

4. Ordu, Giresun ve Suşehri ilçesi ağızı başta olmak üzere Batı Grubu ağızlarında, iki ünlü arasında seyrek olarak /ñ/ > /g/, /ñ/ > /ğ/ değişmesi görülür. AMA'da /ñ/ > /g/ değişimine rastlanmazken /ñ/ > /ğ/ değişmesi örnekleri oldukça fazladır. Aşağıda verilen cümlelerde bu durumun örnekleri vardır:

ben evlendiğim zaman hanıma dedim ki *beğe* isdersen hiç bi şey yapma, gidip de komşudan bi şey isteme semmiyom ben bu işi. (AMA/235-58)

beğe bi şey yaparkan eksik yap, yapma. (AMA/235-59)

ne için oğlum dedi, *seğe* söyleyecekleri varmış. (AMA/283-22)

Diğniyom seni Şağbo. (ADH/III/36)

ağna nakadder eyilik yapmışım. (AMA/247-96)

5. Bu ünsüzle ilgili olarak Batı Grubu ağızlarında seyrek görülen bir başka hadise de /ñ/ > /ğ/ değişmesinden sonraki /ğ/ düşmesi hadisesidir. Düşen ünsüz, çoğu zaman ses değerini yanındaki ünlüye yükleyerek bu ünlüyü geniz ünlüsüne çevirir. Bu durumun benzeri AMA'da *soğra* kelimesinde görülür.

sõḡa buğdayın altını açar o kaynar kaynar sonra eti kıtarık, kıvamına gelir herise gibi olur. (AMA/271-98)

güzel kavurduktan *sõna* karabiber tuz kıtarık, soğan da koyucun (AMA/272-22)

dedim ki ben kullanmıyom ama bundan *sõḡa* saḡa kullanacām ben dedim. (AMA/251-23)

6. Batı Grubu ağızlarında görülen /ñ/ > /y/ ve /ñ/ > /g/ > /ğ/ > /v/ değişmelerine AMA'da rastlanmaz.

Transkripsiyon İşaretleri

ā Damak ünlüsü /a/

æ /a/-/e/ arası ünlü

ā̄ Tonlama ve vurgu sonucu oluşan uzun /a/

ā̄ Alıntı kelimelerdeki uzun /a/ ünlüsünün kısaltmış şekli.

ā̄ /a/-/ı/ arası ünlü

è Kapalı /e/

ī /ı/-/i/ arası yarı incelmış /ı/

ō Ünsüz erimesine bağlı uzun /o/

ō̄ Geniz ünlüsü /o/

ķ Arka damak /k/'si

ğ̄ Arka damak /g/'si

Ġ Yarı süreklileşmiş ön damaksı /g/

Ķ Yarı ötümlüleşmiş arka damak /k/'si

ŋ Damak /n/'si

ñ Damak /n/'si

ħ Sızıcı /h/

Kısaltmalar

Az.	Azerbaycan Türkçesi
Başk.	Başkurt Türkçesi
CCG	Codex Cumanicu’un Almanlar tarafından hazırlanan II. bölümü
CCI	Codex Cumanicu’un İtalyanlar tarafından hazırlanan I. bölümü
DLT	Divanü Lûgat-it- Türk
EATS	Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü
Etü.	Eski Türkçe
Hak.	Hakas Türkçesi
KaraH.	Karaim Türkçesinin Haliç-Lutsk Ağzı
KaraT.	Karaim Türkçesinin Troki Ağzı
Kaz.	Kazak Türkçesi
KB	Kutadgu Bilig
Kırg.	Kırgız Türkçesi
KKalp.	Karakalpak Türkçesi
Kum.	Kumuk Türkçesi
Leh.	Lehçet’ül Lûgat
Leh. Osm.	Lehçe-i Osmânî
Men.	Meninski
MNB	Maitrisimit Nom Bitig
Nog.	Nogay Türkçesi
SN	Süheyl ü Nevbahar
Şor	Şor Türkçesi
Tat.	Tatar Türkçesi
TS	Türkçe Sözlük
TT IV	Türkische Turfan Texte IV
TT V	Türkische Turfan Texte V
Ttü.	Türkiye Türkçesi
YZ	Yusuf u Züleyha

Sonuç

Türkçede bazı kelime kök ve gövdeleri ile çekimli yapılarda damak /n/'sin farklı harflerle ve karakterlerle ifade edilir. Bu konuyla ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. Bilim insanlarına göre damak /n/'sinin farklı seslere dönüşmesi ağız sızması ve imla farklılığı gibi sebeplerle açıklanmaktadır. Türk dilinin tarihî lehçelerinde damak /n/'si meselesinde sınırlı sayılabilecek varyantlar gözlemlenirken çağdaş Türk lehçelerinde bu varyantların çeşitliliğinin arttığı gözlemlenir. Damak /n/'si, tarihî lehçelerde /g/ sesiyle yazı dili-ağız ilişkisi içerisinde ya da nöbetleşe kullanılırken çağdaş lehçelerde çeşitli ünsüzlere dönüşerek, vokalleşerek, etrafındaki ünsüzleri etkileyerek hatta kendisi düştüğü halde etkisini bir başka ünlü üzerinde bırakarak kullanılmaya devam etmiştir. Antakya Merkez ağzında damak /n/'sinin farklı tarzlarda gelişim/değişim gösterir. Antakya Merkez ağzında damak /n/'siyle ilgili hususları şu başlıklar altında özetlemek mümkündür:

1. Kelime kök ve gövdelerinde *anladı* gibi kelimelerde asli biçimi koruyan damak /n/'sinin yanı sıra *diğnedim* gibi değişime uğrayan örnekler de bulunur.
2. Teklik ve çokluk ikinci kişi iyelik ekleri ile kişi eklerinde *demeyik min, alınma, hüseyinin* gibi kelimelerde diş /n/'si kullanılır. *Görüyo muñ, bellersin, yitiriksın, inanoñuz, geliksiniz, gözün, suradın* gibi kelimelerde ise amak /n/'si kullanılır.
3. *beñe, señe, beğe, seğе, ağnıyok, diğnedim* ve *yengi* kelimelerinde ünsüz kaynaşması, ünsüz ayrışması, uyum bozulması, uyum değişmesi ve akıcılaşma olaylarına sıklıkla rastlanır.
4. *bekkarlarınkıñı, dullarınkıñı, düşün* ve *zamanın* gibi kelimelerde damak /n/'si ile diş /n/'si nöbetleşe kullanılır.
5. Batı Grubu ağızlarıyla Antakya Merkez ağzı karşılaştırıldığında Antakya Merkez ağzında kullanılan damak /n/'sinin Batı Grubu ağızlarındaki biçimleriyle örtüşen ve örtüşmeyen biçimleri görülür.

Bu çalışmanın Anadolu ağızları üzerine yapılacak sınıflandırma çalışmalarına katkı sağlaması düşünülmektedir.

Kaynaklar | References

- Ağca, F. (2012). Eski Türkçe metinlerde /η/ ~ /ğ/ değişkenliği üzerine. *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 13 (23), 69-82.
- Azılı, K. (2023). Dede Korkut Günbed Yazmasındaki damaksıl /N/ problemi üzerine. *Uluslararası Dede Korkut Sempozyumu Bildiri Kitabı*. (12-13 Ekim 2023 Türkistan/Kazakistan). Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 157-168.
- Caferoğlu, A. (1963). Anadolu ağızları konson değişimleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 2, 11-29.
- Çağatay, S. (1954). Türkçede ñ ~ ğ sesine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 2, 15-30.
- Çelik, Y. (2023). Dede Korkut'un 13. Hikayesinin (Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi) imla özellikleri üzerine birkaç söz. *Uluslararası Dede Korkut Sempozyumu Bildiri Kitabı*. (12-13 Ekim 2023 Türkistan/Kazakistan). Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 169-180.
- Demir, N. (1999). Orta Karadeniz Bölgesi ağızlarında nazal N (ñ) sesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 47, 51-58.
- Demirci, Ü. Ö. (2014). g'li damak /η/'si ve bunun Ardahan yerli şivesinde çözülmesi üzerine. *Turkish Studies*, 9 (6), 275-289.
- Ercilasun, A. B. (1999). Ağız araştırmalarında kullanılacak transkripsiyon işaretleri. *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni Kitabı*. (09.05.1997 Ankara/Türkiye). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars ili ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıcından yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of Old Turkic*. Brill Leiden-Boston.
- Gül, A. (2014). Damak n'si'nin yazımına ilişkin ilgi çekici bir örnek: British Library Or 9515'te kayıtlı Satır Arası Kur'an Tercümesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (35), 165-184.
- İğci, A. (2018). Türk dilinin /η/ sesinin Batı Rumeli ağızlarındaki durumu. *Dil Araştırmaları*, 18 (23), 223-257.
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin ses bilgisi*. Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, F. (2013). Runik harfli Türk yazıtlarında ñğ ünsüzü üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. XL (VIII), 151-160.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2009). Eski Türk yazıtlarının yeni bir yayımı nasıl olmalıdır? *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni*, (18-20 Kasım 2009, Afyonkarahisar),

(Editörler: Cengiz Alyılmaz, Özgür Ay, Metin Yılmaz), Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.

Öztürk, J. (2015). *Antakya merkez ağzı*. Color Ofset Matbaacılık.

Salan, E. (2020). İnen Mi Yoksa İgen Mi? *Prof. Dr. Anvi Gözütok-Armağan Kitap-* (Edit. Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu Ve Dr. Öğr. Üyesi Hüsna Kotan). Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Tanrıverdi, M. (2018). *Antekeli Deli Hösün*. Hatay Keşif Yayınları.

Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uluscu, G. (2023). *Eski Türkçedeki geniz seslerinin tarihi ve modern Türk dillerindeki gelişimi*. Paradigma Akademi Yayınları.